

{חידושו של רעק"א דמתעסק הוי מעשה עבירה}

הארכנו לעיל בסוגיא דמתעסק, ויוצא דיש באמת ב' דיני מתעסק, חדא דכה"ת כולה, ולרש"י זה רק בב' חפצים, ולתוס' אפי' באותה חתיכה, וחזן מזה עוד דין מתעסק של שבת מדין מלאכת מחשבת, ולרש"י זהו רק שיטת שמואל ואב"י ורבא פליגי, אבל לתוס' לכו"ע במתעסק בב' חפצים שונים אפי' מתעסק דאיסורא פטור מדין מלאכת מחשבת.

והנה, לפני שנמשיך הלאה יש להתעכב על עיקר פטור של מתעסק בכה"ת כולה, דכפשוטו מתעסק דכה"ת כולה לא נחשב כמעשה עבירה בכלל, אבל רעק"א (שו"ת סי' ח') האריך לייסד דכל דין בה פרט למתעסק הוא רק פטור מקרבן, דפסוק אשר חטא בה כתיב בפרשת קרבן, ונתחדש שיש שוגג שחייב בקרבן ויש שוגג שאין בה קרבן והיינו מתעסק, אבל גדרו כשוגג, וכמו שמעשה שוגג הוא ג"כ מעשה עבירה כמו כן מתעסק. ונפק"מ אם רואה חבירו עובר במתעסק חייב להפרישו, וכמו בשוגג.

והוכיח כן מברכות (יט, ב) הרואה חבירו בשוק לובש כלאים פושטו וק' למה יגיד לו כלל הלא הוא מתעסק, ובע"כ יש כאן מעשה עבירה וחייב להפרישו. וכתב לדחות דהתם יש לדמותו לחלבים ועריות שכן נהנה. [וזה נידון גדול באחרונים אם דין שכן נהנה יש לדמותו לכלאים, וע' ברכת שמואל כתובות (סי' יא אות ג) שכתב דתלוי בחקירת הבית הלוי (ח"א סי' א') אם איסור כלאים הוא ההנאה או הליבישה ודין הנאה רק תנאי בעלמא, ואכ"מ, וע' תוס' סנהדרין (סב, ב) שכתבו סברת שכן נהנה אפי' בנהנה ממלאכת שבת, וע' אחיעזר (ח"ג סי' נז אות ד') בכ"ז].

וכתב רעק"א תו"ד דכל דבריו רק בנוגע למתעסק של כה"ת כולה שנתמעט מבה, אבל בדינו של שמואל בשגגת חפץ מדין מלאכת מחשבת התם באמת הוי הפקעה וחסרון בעיקר המלאכה, וכמו כל המיעוטים בהלכות מלאכת מחשבת ואינה מלאכה כלל, ונמצא דבאמת חלוקים ביסוד דינם דין מתעסק דכה"ת כולה ודין מתעסק בשבת מדין מלאכת מחשבת.

ובעיקר חידושו של רעק"א בכל מתעסק, רעק"א עצמו תו"ד הביא דברי הנתיבות במקור חיים (הקדמה בדיני בדיקה וביטול) שנקט בפשיטות דאין לו עבירה כלל, ולכן הקשה על המג"א (או"ח סי' תלד סק"ה) שכתב דאם א"י שיש לו חמץ בבית עובר בבל יראה כמו אכילת חלב בשוגג, והלא כאן דאינו יודע כלל הוי מתעסק, ורעק"א כתב ליישב דמ"מ יש לו עבירה וכל כולו פטור מקרבן דלא שייך בלאו של בל יראה. ועכ"פ הנתיבות נקט דל"ה עבירה כלל, והאחרונים האריכו טובא במחלוקת ונידון זה, ע' מנחת ברוך או"ח סי' ט וסי' י', ומרחשת ח"א סי' מב, ועמודי אור סי' כ' ועוד הרבה.

{בדין חיוב במתעסק בחבורה והמסתעף בב' דיני מתעסק}

קושיית הגמ' על שמואל מתינוקות, ות' בגמ' דהואיל מקלקל בחבורה חייב מתעסק בחבורה חייב. והוא גמ' מחודשת דכמו דיש חיוב במקלקל כמו כן במתעסק. וביאור הגמ' כתבו התוס' בכתובות (ה, ב) דיסוד פטור של מקלקל בכל המלאכות בתורה הוא מדין מלאכת מחשבת כמבואר בחגיגה (י, א), ואעפ"כ מקלקל בחבורה חייב מגז"כ כמבואר בשבת (קו, א) מזה שמצינו דמילה בשבת חייב. ובע"כ נתחדש דבחבורה ליכא דין כלל של מלאכת מחשבת, וא"כ גם מתעסק שנתמעט מדין מלאכת מחשבת חייב.

ומכאן זה כתבו התוס' שם דכ"ז לגבי דין מתעסק שהוא מדין מלאכת מחשבת, אבל מתעסק של כה"ת כולה, דלשיטת התוס' היינו בלי שגגת חפץ אלא בחפץ זה עצמה ונתכוון לעשות מעשה היתר כאב"י ורבא לעיל אז פטור אפי' בחבורה, דאין הפטור מדין מלאכת מחשבת, [וע' היטב בתוס' סנהדרין פה, א].

ומכאן זה תמה רעק"א (תורעק"א במשניות שבת פי"ט אות קסא או"ח ב) שלכאורה א"כ אינו מובן תי' הגמ' כאן בתינוקות, דכפשוטו בתינוקות איירי שהיה לו טעות בתינוק זה וחשב שהוא הזמנו וטעה בו, והרי כה"ג הוי מתעסק של כה"ת כולה, ולא הוי שגגת חפץ, וכה"ג ליכא חיוב בשבת, דעדיין פטור משום בה וזה אפי' במקלקל. וכה"ק במהרי"ם פאדווא סי' סד (אות יד).

אבל באמת ברש"י לפנינו מפרש להדיא דאיירי בהיכ"ל שטעה בין התינוקות, שנתכוון למול את זה ומל את זה, וכה"ג שפיר הוי חסרון של מתעסק של שבת. וכבר הקשה בשטמ"ק (השמות אות ט) דכפשוטו איירי בטעות באותו תינוק, וקושיית הגמ' רק לשמואל דכאן מתכוון לאיסורא, ואפי' במילה מותר בשבת מ"מ נקרא נתכוון לאיסורא, ע' להלן, ולא איירי בב' תינוקות. אבל הרי רש"י לשיטתיה באותה תינוק בכלל ל"ש למתעסק, וכן לתוס' הרי מוכח בתי' הגמ' דאיירי בב' תינוקות וטעה ביניהם.

וכתב האחיעזר (ח"ג סי' נז סוף אות ג) דבע"כ יש משמעות במשנה דאיירי בב' תינוקות ורק כה"ג איירי כדמוכח בתי' הגמ', וע"ש שהאריך.

ואגב מה שכתב בשטמ"ק תו"ד דנתכוון למילה נקרא מתכוון לאיסורא כיון דהוי איסור ורק מותר בשבת, וכן מצינו סברא זאת במגיני שלמה (שבת עב, ב) ועוד, וכתב העמודי אור (סי' כ) דלכאורה י"ל דתלוי אן נאמר דמילה הוי רק דחוייה בשבת או הותרה, דאם הוא הותרה בשבת ק' לומר דהוי בכלל מתכוון לאיסורא, ויש כמה ראיות לכאן ולכאן וכו', ע' רמ"א (יו"ד רסו סעיף יד) ובי' הגר"א שם נפק"מ בזה לגבי ב' מוהלים ואם יש לדמותו לעבודה במקדש, ועוד ראיות, ועכ"פ לגבי מתעסק באיסורא כתב השטמ"ק דמילה נקרא מתעסק באיסורא.

ועכ"פ בעיקר הגמ' כאן מבואר ח' דין דמקלקל בחבורה חייב אז ליכא פטור של מלאכת מחשבת, וממילא ה"ה חייב במתעסק דשבת. ולמעשה תוס' הוכיחו בכמה מקומות (ב"ק לד, ב סנהדרין פד, ב) דגם בחבורה אם הוא מלאכה שאצל"ג פטור בשבת, וק' דגם מלאכה שאצל"ג פטור משום מלאכת מחשבת, ובמקלקל ליכא דין מלאכת מחשבת, וכן הקשו התוס' בשבת (עה, א) והניחו בקושיא, ע"ש.

{למסקנא האם שחורות ולבנות ב' שמות ונפק"מ גם לברכות}
למסקנת הגמ' לכו"ע מתעסק פטור, ומחלוקת ר"ש ור"ש שזורי ור"י הוא בדין אבד מלקט מלבו בשם אחד, דלר"ש דוקא בב' שמות פליגי ר"א ור"י, אבל בשם א' ד"ה חייב, ור' יהודה סובר דאפי' בשם א' נמי פליגי.

ופירש"י דר"י איירי בשם אחד דהיינו תאנים שחורות ולבנות, והגם דלהו"א היינו ב' שמות, למסקנא הדרינן דהוי רק שם א', [וזה שנקט ר"י גם תאנים וענבים, בשטמ"ק תמה כן, וברגמ"ה פי' דהיינו לרבותא דר"א, ע"ש]. ועכ"פ המחלוקת הוא אם גם בשם אחד יש מחלוקת ר"א ור"י, אבל מה בכלל שם א' או שני שמות אין כאן מחלוקת, ולמסקנא לכו"ע הוי שחורות ולבנות שם א'.

אולם, רעק"א במשנה הביא המחלוקת למסקנא דנחלקו גופא בדרגה כזו של שחורות ולבנות, דלר"ש הוי כמו שם א' וחייב, ור"י ס"ל דהוי כשני שמות ופטור לר' יהושע. וכבר הקשה הרש"ש שם דברש"י מפורש דלר' יהודה ג"כ הוי שם א', והמחלוקת גם בשם א', ולר' יהודה גם בשם א' ממש ס"ל דלר' יהושע פטור.

ומ"מ מזה שנקט ר' יהודה שחורות ולבנות משמע דס"ל לחדש בזה ג"כ דזה הוי שם א' וכמסקנת הגמ', ויתכן דלמסקנא לר"ש שזורי גם זה הוי שני שמות, ולכן נקט ר' יהודה שחורות ולבנות, ולא תאנים ותאנים, לרבותא דג"ז הוי שם אחד, וע' רש"ש שם.

וכ"ז נוגע לדינא בהלכות ברכות, ע' מגן אברהם (או"ח סי' רכה סק"י) בשם ספר חסידים אם בירך שהחיינו על תאנה שחורה, ושוב בא לידו תאנה לבנה מברך עו"פ דהוי מין אחר, והוכיח כן מתרומות (פ"ד מ"ח), ע"ש. ובביאור הגר"א שם כתב דאין ראייה ממשנה שם, ע"ש, וכתב עוד דגם מסוגיין למסקנא יוצא דלר' יהודה עכ"פ הוי שחורות ולבנות שם אחד, ש"מ דהוי מין א' לברכה, ואפי' להו"א הוי שני שמות מ"מ למסקנא הוי שם א'.

וע' נר תמיד דיש לדחות להלכה, דכל הגמ' כאן ליישב דברי שמואל לעיל דגם מתעסק דאיסורא פטור, אבל לרש"י הרי אביי ורבא פליגי, וכן כתב הלח"מ לדינא בדעת הרמ' (שבת א, י), וא"כ לדינא יל"פ המשנה כפשטה כפי ההו"א, ולעולם לכו"ע הוי שחורות ולבנות ב' מינים, ושפיר קיי"ל כן לדינא כמש"כ המג"א.

{הקדמה בגדרי אינו מתכוין ומתעסק}
בהמשך הסוגיא איירי בדבר שאין מתכוין, וחלוק מדין מתעסק ע' מגיני שלמה שבת עב, ב וברכ"ש כתובות סי' יב,

וביאורו, דמתעסק יש לו כוונה לדבר שעושה רק סיבת הדבר מחמת שגגת חפץ או מטעם אחר אבל סו"ס מכיון לפעולה זו שעושה. אבל אינו מתכוין אין לו רצון וכוונה בכלל במה שנעשה חריץ וכל כוונתו רק לגרור בלבד. ובזה נחלקו ר"י ור"ש בעלמא, ולר"י מאחר דסו"ס יודע דיתכן דיעשה מה שאינו מתכוין לזה אינו כלום, ולר"ש יש סברא לפוטרו בזה לבד מה שאינו מתכוין למלאכה זו הנעשה ממילא.

ובאמת ברש"י כאן בתחילת הסוגיא פי' בחותה גחלים שמתכוון לכבות העליונות ונבערו התחתונות, ובקושיית הגמ' אם לא מכוון להבערה אלא לכיבוי מ"ט דמאן דמחייב, וכפשוטו היינו מדין אינו מתכוין, ורש"י כתב תו"ד (ד"ה מ"ט) דלמה חייב הא הוי מתעסק, וע' ערל"נ דצ"ע דאין הנידון כאן מדין מתעסק אלא בדין אינו מתכוין, וע"ש שהאריך בבי' דברי רש"י.

ויש לציין להמשך הסוגיא דמלבד מחלוקת בדבר שאינו מתכוין ודין מתעסק וכו"ל, יש עוד מחלוקת במלאכה שאינה צריכה לגופה, דלר"ש פטור, ולר"י חייב, ולר"ש פטור נמי משום מלאכת מחשבת כפשטות הגמ' בחגיגה י, א וכמש"כ רש"י שבת צג, ב, [ולתוס' ביומא לד, ב משמע דהטעם דלא דמי למלאכת המשכן].

וע' כס"מ (שבת א, ז) דכאן במלאכה שא"צ לגופה אינו דין של אינו מתכוון, דכאן מתכוון למלאכה זו ורק לא למטרת המלאכה וכמו חופר גומא הרי מכוון לחפור ורק לא למטרת המלאכה שיהיה בור אלא למטרה אחרת של העפר, וכה"ג הוי בכלל מלאכה שאצ"ל.

{דין דבר שאין מתכוין בשבת לר' יהודה}
והנה, בדין דבר שאין מתכוין מצינו מחלוקת ר"י ור"ש בכה"ת כולה, וכמו בכלאים וכו', ולר"ש מותר, ולר"י אסור, וכפשוטו מוסכם דאסור מה"ת כמבואר בשבת קלג.
אולם נחלקו הראשונים מה סובר ר"י בדבר שאין מתכוין בשבת, דאה"נ מצד דין דעלמא מחייב, אבל בשבת יש דין מלאכת מחשבת, ולכן יש לדון דלר"י חלוק שבת משאר איסורי תורה, ומודה ר"י בשבת דאינו חייב מה"ת. וכן הוא שיטת התוס' בכמה מקומות, וכמו שכתבו בע"ב, והוכיחו כן ביומא לד, ב מסוגיא שם, וכן האריכו בעוד כמה מקומות ע' סנהדרין פה, א ועוד.
וכ"ה פשוט שיטת רש"י בשבת קכא, ב, דבשבת מודה ר"י, אך ע' פנ"י בכתובות (ה, ב) שפקפק בזה מדברי רש"י ביומא לד, א, וכן האריך הגר"ח (שבת פ"י) בדעת הרמ'.
ולמעשה אינו מוסכם ודעת הרמב"ן והר"ן שבת עה, א וכן הריטב"א יומא לד, א, דאין חילוק בזה ולר"י לעולם חייב מה"ת ואפי' בשבת.
ויש דעה מחודשת בשטמ"ק בכתובות (ה, ב) דר"י אסור מה"ת גם בשבת ורק למעשה אין בו חובת חטאת דחסר ממלאכת מחשבת, והוא חידוש גדול דדין זה ממעט רק מחובת חטאת בלבד, אבל עדיין יש בו איסור תורה.

{יישוב הסוגיא אם ר"י מודה בשבת דפטור}
וכאמור שיטת התוס' היא דדבר שאין מתכוין בשבת גם ר"י מודה דאינו חייב, וא' מהקושיות הגדולות ע"ז הוא מסוגיית הגמ' כאן בכריתות, דת"י בגמ' להלן לבאר המחלוקת בין ת"ק וראב"ז אם חייב תרתי או לא, דאירי בכה"ג שמתכוון רק לכיבוי העליונות ונבערו התחתונות מאליהן, דלר"ש חייב רק על הכיבוי, דהבערה הוי אינו מתכוין, אבל לר"י חייב תרתי גם על ההבערה. והקשו התוס' על עצמם דהלא בשבת גם ר"י מודה דאין בו איסור תורה ואין בו חובת חטאת, וכאן מבואר בראב"ז דחייב תרתי לר"י.
ומכאן זה פ' התוס' הסוגיא באופ"א דלעולם אין כוונת הגמ' לדבר שאין מתכוון, והטעם דכאן אירי בפסיק רישיה ומודה ר"ש בפסי"ר, ורק כאן הוי ג"כ מלאכה שאצ"ל"ג וכמבואר נמי בברייתא בסמוך, וכוונת הגמ' לדין מלאכה שאצ"ל"ג דלר"ש פטור, ולר"י חייב במלאכה שאצ"ל"ג, וכאן כאמור אינו בכלל דבר שאינו מתכוין כיון דהוי פסי"ר.

אולם הגר"ח בספרו (שבת פ"י) האריך דברמב"ם א"א לומר כן, דהרמ' פסק כדין הברייתא כת"ק וכת' של ר' אשי שאינו חייב אלא אחת משום כיבוי ולא משום הבערה דאינו מתכוין, וא"א לפרש כוונת הרמ' כאן כתוס' משום מלאכה שאצ"ל"ג דדעת הרמ' להלכה כר"י דדבר שאצ"ל"ג חייב, ובע"כ מפרש הגמ' כפשטה דלא הוי פסי"ר ופטור לר"ש משום דבר שאינו מתכוין, וא"כ מוכח בגמ' דלר"י חייב ואפי' בשבת, וק' דכפשוטו בשבת פטור גם לר"י וכשיטת התוס'.

ולכן ביאר הגר"ח בהקדם מש"כ התוס' כאן בשם הערוך דאפי' לר"ש דמודה בפסי"ר היינו רק בפסי"ר דניחא ליה אבל אם לא ניחא ליה עדיין פטור, ע"ש. וביאר הגר"ח די"ל דכ"ז רק מדין דבר שאינו מתכוין דכה"ת כולה, אבל בארנו דיש ב' דינים באינו מתכוין, ולר"י חסר במלאכת מחשבת דלא נתכוון לזה, ואין לו ידיעה לזה, ובי' הגר"ח דבזה אפי' בפסי"ר דלא ניחא ליה חייב, דסו"ס בפסי"ר הרי יודע ואין חסרון במלאכת מחשבת.

וממילא י"ל דהרמ' מפרש הסוגיא באינו מתכוין, ומ"מ הוי פסי"ר ורק לא ניחא ליה, ולכן לר"ש עדיין פטור, וכמש"כ הערוך דר"ש מודה רק בניחא ליה. אבל לר"י הגם דפוטר בשבת אם אינו מתכוין אבל כאן הוי פסי"ר ואפי' לא ניחא ליה מספיק לר"י, ולכן חייב לר"י ואפי' בשבת.